

Л. Д. ФРОЛЯК
ІЗ НАРОДНИХ ДЖЕРЕЛ

Взаємодія літературної мови з діалектами — процес багатоплановий і досить складний, адже, впливаючи на діалекти, літературна мова одночасно збагачується діалектними одиницями. Ступінь віддаленості діалектів від літературної мови неоднаковий, як неоднакові їх протиставлення на різних мовних зрізах. Показовою щодо цього є ботанічна лексика східностепових говірок Приазов'я.

Загальнолітературні назви типу *трава, дерево, кущ, город, баштан* або найменування найважливіших садових, польових чи городніх культур — *пшениця, овес, перець, помідор, яблуко, вишня* вживаються і в розглядуваних говірках Приазов'я. Відмінність полягає у кількості лексем, які реалізують те саме значення у літературній мові, з одного боку, і в говірці, з іншого. Так, на позначення поняття «рослина з однорічними зеленими м'якими пагінцями, які не дерев'яніють» Словник української мови в 11-ти томах дає загальнонародні лексеми *трава, бур'ян, сіно, різнотрав'я, зелена маса, зелень, отава*. У східностепових говірках Приазов'я у згаданому значенні виступають ще слова *покрова* і *старник*. Перше з них виникло, очевидно, внаслідок метафоричного переосмислення від іменника *покров* «килим, накидка, покривало» і використовується у значенні «висіяні для годівлі худоби люцерна, горох, жито, кукурудза» або «перший укіс цих культур на зелену масу». Іменник *старник* у говірці означає «торішня трава», «трава під снігом».

На позначення городу у Приазов'ї вживаються кілька лексем, зокрема *город, грядина, левада*. Остання з них є запозиченням з грецької, де вона означає «луки», похідне від «лити, поливати». У говірках Приазов'я іменник *левада* виступає у кількох значеннях: «город на луках», «поливний город», «колгоспний город, що поливається», «город», «овочі, що ростуть на городі». Розвиток значення цього іменника характеризується поступовою втратою зв'язку із поняттями «вода», «поливати».

Інколи протиставлення літературної норми і говірки постає внаслідок розвитку значення лексеми в літературній мові чи в говірках. Так, із ширшим значенням у говірках Приазов'я зафіксовано лексему *отава* — не лише «трава, що відростає на місці скошеної» (див. Словник української мови), а й «будь-яка трава, що росте восени». *Бур'ян* крім загальнолітературного «трав'яниста рослина, що не культивується людиною» має у говірках значення «перекотиполе»; *зілля* не тільки «запашні трав'янисті рослини», «відвар цих рослин», але й у говірках «лікарські рослини», «зібрана трава одного виду, незалежно від призначення».

Часто семантичні зрушення відбуваються внаслідок заміни слова з вищим ступенем узагальнення назвою з більш конкретним змістом. Так, у досліджуваних говірках із значенням «дерево» виступають іменники *вишня, вербина, слива*: «Одна всього вишня, а слив з неї зібрали багато»; «Рвіть ягоди на тій вербині, там солодші»; «У нас п'ять слив: дві вишні і три яблуні». У цьому випадку можна говорити, що *на вербині ростуть груші*. За нашими спостереженнями, ці діалектні найменування побутують переважно у мові старшого і середнього покоління. Загальнолітературне *дерево* поступово витісняє названі діалектизми. Наявність же такого літературно-говіркового паралелізму — характерна ознака всіх українських народних говорів. Яскраво виявляється вона і в східностепових говірках Приазов'я. Паралельні назви часто диференціюються за значенням. Наприклад, з двох назв *абрикоса (абрикос)* і *жерделя (жердель)* перша закріпилася за культурними сортами абрикосів із великими плодами, а друга називає дикі абрикоси з дрібними плодами.

Літературна назва у говірках може виступати на позначення зовсім іншої реалії: *баклажан* означає «помідор», *деревій* — «пижмо», *амброзія* — «чорнощир».

Якщо звернутися до ботанічних назв у говірках Приазов'я, то виявиться, що одна рослина може мати різні найменування. Наприклад, замість літературних назв *амброзія, кущ, барбарис, фіалка, синяк* у говірках відповідно виступають *дурман, дурна трава, гніздо, драчка, кінські копитця, куряча сліпота*. І все ж останнім часом діалектне слово найчастіше

вживається паралельно з літературно-нормативним. Вибір однієї з паралельних назв може залежати від ситуації мовлення (офіційна чи побутова), освітнього рівня співрозмовників, їх віку тощо. Літературно-нормативну лексику мовці використовують у спілкуванні з носіями інших діалектів української мови або інших мов.

Найбільше говіркових варіантів виявляють лексико-семантичні групи назв дикорослих трав'янистих рослин: *молочай* — *какіш*, *осока* — *чакан*; назви видів дикорослих та сортів культурних рослин: *свинячий молочай*, *льончина картопля* та ін. Широко вживаються у ролі видових означень прикметники, утворені від назв тварин: *кінський щавель*, *жаб'яча м'ята*, *котячий горошок*, *заячий молочай*, *вовчі ягоди* та под. Такі означення входять до словосполучень, які дають назву за зовнішньою схожістю: *кінське копитце*, *заячий ротик*. Але, звичайно, вони протиставляються означеннями *їсний*, *людський*, *солодкий* «придатний для їжі, культивованій» і називають рослини, непридатні для їжі, дикорослі. Прикметники *свинячий*, *гусячий* можуть означати види, придатні для годівлі худоби чи птиці. У видових назвах *жаб'яче колінце*, *заячий холодок* прикметники мають значення «маленький».

Діалектна ботанічна лексика переважно вторинна. Народ, даючи назви рослинам чи їх частинам шляхом метафоричного переосмислення, використовує літературно-нормативний словниковий фонд, звертається до літературних назв інших тематичних груп: назв тварин (*орлик* «водозбірка»), продуктів харчування (*кашка* «грицики»), знарядь праці (*держак* «стебло соняшника»), предметів побуту (*балалаєчки* «грицики») та ін.

Спільний словниковий фонд у ботанічній лексиці говірок Приазов'я і літературній мові значний за обсягом. Літературна мова, впливаючи на діалекти, робить говірки придатними для спілкування з носіями інших діалектів і в той же час збагачується новими словами та їх значеннями.